

GO‘RO‘G‘LI QIYOFASIDA O‘ZBEK XALQINING MILLIY QAHRMONI

Axmedova Gulchehra O‘skinovna,

Termiz davlat universiteti Jahon tarixi kafedrasi katta o‘qituvchisi,
tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Go‘ro‘g‘li qadimi va mashhur o‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi doston yodgorligi bo‘lib, Yaqin va O‘rta Sharq, Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz xalqlari orasida keng tarqalgan qahramonlik eposi, dostonlar turkumiga kiradi. “Go‘ro‘g‘li” dostonining mazmun va mohiyati hamda tarbiyaviy ahamiyati to‘g‘risida to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Baxshi, doston, do‘mbira, dutor, tor, rubob, doira, daf, sozanda, sozchi, ijrochi.

Аннотация: Горогли — древнее и известное узбекское народное устное поэтическое произведение, памятник былины, принадлежит к серии героических былин, эпосов, широко распространенных среди народов Ближнего и Среднего Востока, Средней Азии, Южного Кавказа. Обсуждались содержание и суть эпоса «Горогли», его воспитательное значение.

Ключевые слова: бахши, эпос, домбира, дутор, тор, рубоб, круг, бубен, музыкант, композитор, исполнитель.

Annotation: Gorogli is an ancient and famous Uzbek folk oral poetic work, a monument of epics, and belongs to the series of heroic epics, epics, which are widespread among the peoples of the Near and Middle East, Central Asia, and the South Caucasus. The content and essence of the epic "Goro‘gli" and its educational importance were discussed.

Key words: Bakhshi, epic, dombira, dutor, tor, rubob, circle, tambourine, musician, composer, performer.

Go‘ro‘g‘li qadimi va mashhur o‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi doston yodgorligi bo‘lib, Yaqin va O‘rta Sharq, Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz xalqlari orasida keng tarqalgan qahramonlik eposi, dostonlar

turkumiga kiradi. “Go‘ro‘g‘li” dostonining mazmun va mohiyati hamda tarbiyaviy ahamiyati to‘g‘risida taniqli folklorshunos olim Shomirza Turdimovning ijodi alohida tahsinga sazovordir. Olimning “Go‘ro‘g‘li” dostonlarining genezisi va tadrijiy bosqichlari” asarida 60 dan ziyod dostonlar tahlil qilinib, “Go‘ro‘g‘li” dostonining mifologik asosida badiiy –estetik o‘zanga ko‘chish jarayoni kabi qator masalalari ilmiy tadqiq etilgan. Dostonda qadimgi avlod –ajdodlarimizning turmush tarzi, tafakkuri, dunyoqarashi, ma’naviy boyliklari, hududiy geografik joylashuvi ishonarli ma’noda bayon qilingandir. “Go‘ro‘g‘li” qiyofasida o‘zbek xalqining milliy qahromoni, mard, jasur o‘g‘lonlari, axloqiy fazilatlar, raqiblarga munosabat, vatanga muhabbat, or –nomus uchun, insoniy qadr qimmat uchun kurash tuyg‘usi, yosh avlodga munosib ustoz –shogird bo‘lish g‘oyalari asarda aks etgan. Eng muhimi dostonda Go‘ro‘g‘li misolida millat va davlatchilik g‘ururi, davlatchilik an‘analarini mohiyati yoritib berilgan. Asarda Go‘ro‘g‘lining jonsiz onadan tirik farzand bo‘lib tug‘ilib, go‘rdan chiqib, g‘orga kirib, Taka –Yovmitning yovi hisoblangan yurtida voyaga yetib, o‘z vataniga qaytib, tarqalib ketgan o‘z xalqini yig‘ib, toptalgan or –nomusini tiklashdagi voqealar haqida mazmunli fikrlar asarda o‘z o‘rnini topgan. Dostonda o‘z ona yurti Chambil mamlakatini yetti iqlimga mashhur qilib, umri oxirda hamisha bohor daraxti tagida joylashgan, sut bulog‘i oqib turuvchi sirli g‘orga kirib g‘oyib bo‘lishi ishonarli tarzda tahlil qilib berilgan. Asarning asosida ikki sanam yori – Yunus pari va Misqol pari ikki kabutar suratida g‘or oldiga kelib, Go‘ro‘g‘lining hayoti, shonu shavkatini yetmish ikki shoxa doston qilib bayon qilganligi, yaqin oradagi cho‘pon – cho‘liqlar bu dostonlarni o‘rganib, el orasiga

kuylaganligini izohlaydi. Muallim “Go‘ro‘g‘li” dostoni qachon paydo bo‘lganligi xususida so‘z yuritib, folklorshunoslar H.T.Zarifov, B.A.Karriev, V.M.Jirmunskiy[1], M.Saidov, T.Mirzaev va boshqalarning ilmiy fikr mulohazalaridan keng ma’noda bog‘lanib, Go‘ro‘g‘lining tug‘ulishi, uning ismi, voyaga yetishishi, mard, jasurligi, ijtimoiy kelib chiqishi haqidagi xulosalarni tahlil etgan. Ushbu fikr mulohazalarni bayon etish jarayonida folklorshunos olim. Shoir O‘ljas Sulaymonov Ozarboyjon folklorshunosi Mirali Seyidovning umumturkiy “Go‘ro‘g‘li” “Ko‘ro‘g‘li” genezisidagi ma’nolarga e’tibor berganligi qayd etiladi. O‘ljas Sulaymonovning fikricha Go‘ro‘g‘li so‘zining ma’nosi “Quyosh o‘g‘li” degan ma’noni beradi degan fikrni keltirgan. Mirali Seyidov talqinida Go‘ro‘g‘lining nomi “tog‘ o‘g‘li” deb talqin qilinadi. Bu dostonlar taxm. XVII-asrdan boshlab bir turkumga birlasha boshlagan. «Go‘ro‘g‘li» turkumiga kiruvchi barcha dostonlar muayyan mustaqillikka ega. Ular og‘zaki epik an’anada yakka-yakka ijro etiladi hamda eshituvchi va kitobxon ularning har birini alohida asar sifatida qabul qiladi. Ammo bu silsilada dostonlar Go‘ro‘g‘li obrazi uning doimiy yo‘ldoshi G‘irot epik ozodlik o‘lkasi Chambil yurti an’anaviy obrazlar Soqibulbul. Hasan Ko‘lbar. Ahmad Sardor kabilar orqali bir-birlari bilan o‘zaro birlashadi. «Go‘ro‘g‘li» dostonlarini shartli ravishda 2 katta guruhga bo‘lish mumkin: Janubiy Kavkaz va Yaqin Sharq versiyalari (Ozarbayjonlar «Ko‘ro‘g‘li»si asosida yaratilgan Arman .Gruzin. Turk. Kurd va b.) va Markaziy Osiyo versiyalari (o‘zbek, qoraqalpoq, qozoq, turkman, tojik va b.). Barcha versiyalar mavzui asosini ozodlik, adolat va xalq baxt-saodati yo‘lida kurashuvchi bahodir Guro‘g‘li (Markaziy Osiyo versiyasida) yoki Ko‘ro‘g‘li (g‘arbiy versiyasida)ning jasoratlari tashkil etadi[2].

Janubiy Kavkaz va Yaqin Sharq versiyalariga xos bo‘lgan umumiy xususiyatlar «Go‘ro‘g‘li»ning Ozarbayjon variantlarida o‘z ifodasini topgan. Unda tasvirlanishicha Ko‘rug‘li 40 yigitga bosh bo‘lib, adolatsiz tuzumga qarshi chiqadi. Dushman savdogarlari karvoniga kutilmaganda xujum qiladi. Nodo‘st podsholiklar bilan bo‘lgan janglarda ajoyib

jasorat va qahramonliklar ko‘rsatadi. Cho‘pon, otboqar, darbadar baxshi duoxon, folbin qiyofalarida dushman ichiga kirib, asir tushgan yigitlariga tadbirkorlik bilan yordam beradi, o‘ziga va yigitlariga ma’qul bo‘lgan go‘zal parilarni olib qochadi. Ko‘ro‘g‘lining jasorati va mardliklari haqidagi hikoyalar yarim tarixiy, yarim afsonaviy xarakterga ega bo‘lib, mustaqil podsholiklardagi turli nayrangbozliklar, hukmdorlar hayoti, katta karvon yo‘llaridagi janglar Ozarbayjon variantlarining tarixiy mavzui hisoblanadi. Bu versiyaga ko‘ra, Ko‘ro‘g‘li, Eron shohi Abbas I ning (1585—1628) zamondoshi qilib ko‘rsatiladi. Chindan ham, arman tarixchisi Arakel Tavriziy (1670 y. vafot etgan)ning ko‘rsatishicha, Eron shohi Abbas I va Turkiya sultoniga qarshi qo‘zg‘olon ko‘targanlarning boshliqlari orasida Ko‘ro‘g‘li degan shaxs bo‘lgan. Ozarbayjon variantida aniq shaxs va davr bilan bog‘liq voqealar tengsiz kuch-qudrat va shijoat tasviri bilan uyg‘un holda bayon etiladi. Ammo bunda umumlashtirish va ramziylashtirish muayyan davr va tarixiy voqealarni inkor etish darajasida emas[3].

Markaziy Osiyo versiyalari, xususan, o‘zbek versiyalarida umumlashtirish va ramziylashtirish yuqori darajaga ko‘tarilgan. Bunda qahramonona o‘tmish aniq tarixiy voqealar ko‘lamida emas, balki orzu darajasida, xalqning yuksak maqsadi ko‘lamida tasvirlangan. O‘zbek dostonlarida Go‘ro‘g‘li turkman va o‘zbeklarning begi, qonuniy hukmdor, o‘z xalqi, vatani uchun qayg‘uruvchi va uni dushmanlardan himoya qiluvchi yengilmas bahodir, ko‘plab xalq botirlarini tarbiyalab yetishtirgan murabbiy sifatida tasvirlangan[4].

O‘zbek xalqi Go‘ro‘g‘li haqida «Kunlarim», «Go‘ro‘g‘li», «Go‘ro‘g‘libek — zo‘r botir», «Armonim qolmadi», «Bormi jahonda» kabi uning qahramonona kurashini madh etadigan qator termalar, 80 ga yaqin dostonlar yaratgan. Xususiyati, mavzui, ijodiy uslubi va kuylanish tarzi jihatidan ajralib turadigan 20 dan ortiq dostonidan iborat Xorazm turkumi bu siraga kirmaydi. Bu hol «Go‘ro‘g‘li» turkumi o‘zbeklar orasida 2 versiyada tarqalganini ko‘rsatadi. Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li,

Po'ltan shoir, Islom shoir, Rahmatulla Yusuf o'g'li kabi xalq shoirlaridan 200 dan ortiq doston (variantlari bilan) yozib olingan. Turkumni to'raligicha biladigan biror baxshi bo'lgan emas. XIX –asrning 2-yarmi va 20-asrning boshlarida Sultonmurod shoir (Samarqand viloyati), Nishon ota (Toshkent viloyati) kabi baxshilar «Go'ro'g'li» turkum dostonlarini kuylashda dong taratgan. Biroq ulardan bironta ham doston yozib olinmagan. Yozib olingan

«Go'ro'g'li» dostonlariga quyidagicha tartib berish mumkin: 1. Go'ro'g'lining tug'ilishi. 2. Go'ro'g'lining bolaligi. 3. Chortoqli Chambil. 4. Zaydinoy. 5. Yunus pari. 6. Misqol pari. 7. Gulnor pari. 8. Qirq yigit bilan qirq qiz. 9. Hasan Ko'lbar. 10. Soqibulbul. 11. Ero'g'li (Shahidnoma, Go'ro'g'lining o'limi, Go'ro'g'lining g'oyib bo'lishi) va hokazolar. Bu dostonlar variantlari bilan birgalikda O'zbekiston FA Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot institutida saqlanadi.

Po'ltan shoirdan yozib olingan «Go'ro'g'lining tug'ilishi», «Go'ro'g'lining bolaligi» dostonlarida tasvirlanishicha, Go'ro'g'lining bobosi To'liboy sinchi Mari yurtining begi Kovishtixonning o'g'li bo'lib, yoshligida Yovmit podshosi Odilxonga asir tushadi. To'liboy sinchining xizmatlaridan ko'ngli to'lgan Odilxon qizi Oyshani unga nikohlab beradi. Bulardan Go'ro'g'lining otasi Ravshan tug'iladi. Taka-Yovmit yurtining doimiy dushmani Shohdorxonning navbatdagi bosqinlaridan birida Ravshan, shuningdek, Takaturkman begi Jag'alixonning farzandlari Gajdumbek va Bibi Hilollar Zangar yurtiga asir tushib ketadi. Zangarda Ravshan bilan Bibi Hilol tasodifan uchrashib qolib, bir-birlarini sevadilar va turmush quradilar. Bu orada Ravshanning sinchiligidan Shohdorxon xabar topadi, uni saroyga chaqirtirib, otlarini ko'rsatadi va fikrini so'raydi. Ravshan bu otlar orasida tulpor yo'qligini aytib, bir holvachining otini maqtaydi. Bundan achchiqlangan xon Ravshanning ko'zlarini o'ydiradi. Ravshan esa ko'r ko'zining xuniga holvachining otini tilab oladi, shu ot yordamida qaynag'asi Gajdumbek bilan Yovmitga qochadi. Ravshanning Zangarda qolgan xotini Bibi Hilol olti oylik homilasi

bilan vafot etadi. Go'rda o'lik onadan bo'lajak qahramon Go'ro'g'li tug'iladi. Cho'pon Rustamning uyuridagi bir baytal uni emizadi va keyinchalik Go'rug'li Rustam yordamida shu baytalda Yovmitga qochib keladi. Turkumning ilk dostonlarida yosh qahramonning chiltonlar bilan uchrashuvi istiqbolining oldindan belgilanishi, epik Chambil yurtining bunyod etilishi. Yovmit eliga xon qilib ko'tarilishi kabi voqealar tasvirlangan. Turkumdagi «Yunus pari», «Misqol pari», «Gulnor pari» dostonlari Go'ro'g'lining uylanishi va shu bilan bog'liq qahramonliklariga bag'ishlangan. Epik an'anaga ko'ra, Go'ro'g'lining ikki xotini — Yunus va Misqol (Po'ltan shoir varianti bo'yicha uchinchisi — Gulnor) parilar Ko'hiqofda Eram bog'ida yashaganlar, ularni g'ayritabiiy kuchlar — devlar qo'riqlagan. Parilar Go'ro'g'liga ilgaridan «belgilangan», «atalgan» bo'lsalarda. Go'ro'g'li ularni mashaqqatlar bilan, kuch, aql, farosat tadbirkorlik bilan qo'lga kiritadi[5].

Turkumdagi «Zaydinoy», «Rayhon arab». «Chambil qamali», «Bektosh arab» va boshqa dostonlarda Go'ro'g'lining Chambil yurtining tashqi dushmanlariga qarshi kurashlari, bosqinchi va talonchilar sifatida Rayhon arab, Bektosh arab, Xunxorshoh va boshqalar tasvirlanadi. Turkumda Go'ro'g'lining bahodir 40 yigiti (Zamonbek, Shodmonbek. Xidirali, To'lak botir, Xoldorxon va b.) faoliyatiga alohida-alohida dostonlar («Xoldorxon». «Zamonbek», «Xidirali elbegi», «Berdiyot otaliq». «Qirq yigit bilan qirq qiz», «Doniyorxo'ja» va b.) bag'ishlangan. Ular epik o'lka — Chambilning ozodligi xalqining farovonligi uchun Go'ro'g'li bilan bir safda turib kurash olib boradilar. Turkumdagi anchagina dostonlarda Go'ro'g'lining asrandi o'g'illari (Hasan. Avaz), nevaralari (Nurali, Ravshan) va evarasi (Jahongir)ning qahramonona sarguzashtlari hikoya qilinadi. Bu dostonlar o'zaro muayyan turkumchalarni tashkil etadi. Bu ichki turkumlar asrandi farzandlarning olib ketilishini tasvirlovchi dostonlar («Hasanxon», «Avazxon») bilan boshlanadi. Hasan va Avazning mustaqil epik tarjimai holi har bir turkumda muayyan o'rin tutadi. Hasanxon turkumda faqat bir doston («Dalli»)da,

Avazxon esa ko'p dostonlar («Balogardon». «Intizor». «Bo'tako'z», «Qunduz bilan Yulduz», «Zulfizar bilan Avaz», «Gulixiromon», «Malika ayyor», «Mashriq» va boshqalar)da bosh qahramon sifatida ishtirok etadi. Turkumning so'nggi dostoni «Ero'g'li»da Go'ro'g'lining keksaygan davri va Sulduzi tog'ida g'oyib bo'lishi tasvirlanadi. «Go'ro'g'li» turkumi dostonlari xalq hayoti va turmushini, uning orzu-umidlari va yuksak

maqsadlarini, ma'naviy-estetik olamini keng miqyosda badiiy aks ettiruvchi asar sifatida bebaho meros sanaladi[6]. Xulosa o'rnida shuni qayd etish lozim bugungi kunda yosh avlod qalbida milliy qadriyatlar, an'analar, urf-odatlar aks ettirilgan ushbu doston insonparvarlik g'oyalarini o'zida mujassam ettirgan halqimizning o'gzaki ijod namunasi sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Жирмунский В. М., Зарифов Х. Т., Ўзбекский народный героический эпос, М, 1947.
2. Карриев Б. А., Эпические сказания о Керегли у тюркоязычных народов, М., 1968.
3. Мурадов М., Эпос “Горогли”, Т., 1984.
4. Go'ro'g'li dostonlarini to'rt jildli, 1-4 jildlar, Т., 1996-1999.
5. Intizor Nurali. Gulixiromon, Т., 1965.
6. Турдимов Шомирза. “Гўрўғли” дostonларининг генезиси ва тадрижий босқичлари. — Тошкент: Фан, 2011.

SURXON VOHASI TURKLARI

Qarshiyev Islom Maxmarahim o'g'li,

Termiz davlat universiteti Jahon tarixi kafedrası dotsenti v.b.,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Maqolada, bizga ma'lum bo'lgan o'zbek xalqi tarkibidagi etnik komponent, XX asr boshlariga qadar o'troq aholi orasiga singib ketmagan, yarim o'troq turmush tarzi va urug'chilik an'analarini saqlab qolgan etnografik guruhlardan biri “turk”lar haqida so'z boradi. Muallif Surxon vohasida yashovchi “turk”lar, ularning genealogiyasi, soni, hududiy joylashuvi va mavzuga doir ayrim adabiyot va manbalar haqida ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: “turk”, Surxon vohasi, turk-kaltatoy, turk-barlos, B.X.Karmisheva, I.Magidovich, urug'-qabilaviy bo'linish.

Аннотация: В статье известная нам этническая составляющая узбекского народа — одна из этнографических групп, не ассимилировавшаяся в оседлое население вплоть до начала XX века, сохранившая полуседлый образ жизни и традиции семеноводства. Упоминаются “турки”. Автор приводит сведения о «тюрках», проживающих в Сурханском

оазисе, их генеалогии, численности, территориальном расположении, а также некоторую литературу и источники по данной теме.

Ключевые слова: «Тюрк», Сурханский оазис, тюрк-калтатой, тюрк-барлос, Б. К. Кармышева, И. Магидович, родо-племенное деление.

Abstract: In the article, the ethnic component of the Uzbek people known to us is one of the ethnographic groups that did not assimilate into the settled population until the beginning of the 20th century, and preserved a semi-sedentary lifestyle and seed-breeding traditions. “Turks” are mentioned. The author provides information about the “Turks” living in the Surkhan oasis, their genealogy, number, territorial location, and some literature and sources on the subject.

Key words: “Turk”, Surkhan oasis, Turkish-kaltatoy, Turkish-barlos, B.K. Karmisheva, I. Magidovich, clan-tribal division.